

İstanbul 1926, s. 417-427; Ali Kemâlî, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul 1944, s. 47-48; Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, İstanbul 1944, s. 244-249; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 22, 188-189; Taşa Toros, *Türk Hatıraları*, Ankara 1950; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, II, 1792-1793; Necat Muallimoğlu, *Bütün Yönleriyle Hitabet*, İstanbul 1957; Muzaffer Gökman, *Muratmolla Kütüphanesi*, İstanbul 1958, s. 16-17; Hilmi Yücebaş, *Rıza Tevfik: Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, İstanbul 1968, s. 165-170, 185-195; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1969, I, 123, 137-139; II, 50-51, 102; Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 1969, s. 33-34, 49; Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, İstanbul 1970, s. I, III, 1, 3, 22, 31, 33; Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 61-62; Abdullah Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, İstanbul 1973, s. 476; Orhan Şâik Gökyay, *Demdem Korkudun Kitabı*, İstanbul 1973, s. XLVI, CXXVII, CXXIX; Fairfax Downey, *Kanunî Sultan Süleyman* (trc. Enis Behiç Koryürek), İstanbul 1975, s. 53-55; Haldun Taner, *Ötür İse Ten Ötür Canlar Ölesi Değil*, İstanbul 1979, s. 82-90; Cemal Kutay, *Çağımızda Bir Asrı Saadet Müslümanı Bediüzzaman Said Nursî*, İstanbul 1980, s. 163, 273 vd.; Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982, s. 52-54; Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, Ankara 1983, I, 55-61; II, 213, 548-549; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1987, s. 125-126; Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklâl Harbinde Mücâhid Kadınlarımız*, Ankara 1988, s. 21-22, 54; Ahmet Turan Alkan, *Sıradışı Bir Jön Türk Übeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, İstanbul 1989, s. 66-74, 128-130; Abdülkadir Özcan "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 361-378; Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme Bediüzzaman Said Nursî Olayı*, İstanbul 1993, s. 142; Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994, s. 65-66; Muammer Çelik, *Hüseyin Avni Ulaş*, İstanbul 1996, s. 193-194, 224-232; Mehmed Şeker, "Divân-ı Hikmet'e Göre İnsan ve Sosyal Hayat", *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri* (haz. Mehmed Şeker - Necdet Yılmaz), İstanbul 1996, s. 132-135; Mustafa Kara, "Yeseviyye'nin Temel Kitabı Cevâhiru'l-ibrâr min emvâci'l-bihâr", a.e., s. 265; İrfan Gündüz, "Ahmed-i Yesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı", a.e., s. 294; *Volkan Gazetesi* (İstanbul 1908-1909; haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1992, s. 523, 537-538; Cenab Şahabeddin, "Parlamentoda Belâgat", *Tanin*, sy. 135, İstanbul 15 Kânunuevvel 1908, s. 3-4; Abdullah Uçman, "Mehmet Âkif'in Millî Mücadele Yıllarındaki Mev'izeleri", *MK*, sy. 55 (1986), s. 51-56; a.mlf., "Başkim Klübü'nde Bir Konferans", *TT*, sy. 139 (1995), s. 5-15; a.mlf., "Ali Suâvî", *DİA*, II, 445; Nurullah Yılmaz, "Şiir ve Hitabet Arasındaki İlişki", *Dosya*, İstanbul Bahar 1997, s. 111-114; "Hitâbet", *TA*, XIX, 301-303; Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa", *İA*, IV, 679; Ercümen Kuran, "Reşid Paşa", a.e., IX, 704; Rekin Ertem, "Hitâbet", *TDEA*, IV, 247-248; Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *DİA*, I, 217-218; Emel Esin, "Ahmed Yesevî Külliyesi", a.e., II, 162; Abdülaziz Bayındır, "Güzelyazıcı, Abdurrahman Şeref", a.e., XIV, 351-352.

MUSTAFA UZUN

HİTAP

(الخطاب)

Allah Teâlâ'nın
mükelleflerin fiilleriyle
ilgili olan sözleri anlamında
fıkıh terimi
(bk. HÜKÜM).

HİTAP

(الخطاب)

Allah'ın
insanı muhatap alan sözü anlamında
tasavvuf terimi.

Tasavvufta Allah'ın insanlara yönelik sözüne hitâb, hitâb-i ilâhî veya muhâtabe denir. İnsanlar ilk defa ruhlar âleminde iken Allah'ın hitabına mazhar olmuşlar (bk. BEZM-i ELEST), bu sırada Allah insanlara, "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye hitap etmiş, onlar da, "Evet, sen bizim rabbimizsin" diye cevap vermişlerdir (el-A'râf 7/172; Tirmizî, "Tefsîr", 8). Cüneyd-i Bağdâdî, bezm-i elest ve ilâhî hitap görüşlerini bu tür naslar çerçevesinde geliştirmiştir. Ona göre bezm-i elestteki hitabın mânevî hazzı hâlâ semada kendini göstermektedir. Zünnûn el-Misrî ise semâ ilâhî hitaplarla işaretler şeklinde değerlendirerek semâdan alınan zevki ilâhî kaynağa bağlar (Kuşeyrî, s. 642, 644).

İlk sûfilerden itibaren velîler ve ârifler Allah'ın hitabını işittiklerini ifade etmişlerdir. Sehl et-Tüsterî, "Otuz senedir Hak ile konuştuğum halde halk kendileriyle konuştuğumu zannediyor" demiştir (Kelâbâzî, s. 205). Sûfiler, bütün âyetleri Allah'ın kendilerine olan hitapları şeklinde anlamışlardır. Ca'fer es-Sâdik Kur'an'ı dikkatle ve üzerinde iyice yoğunlaşarak okuduğunu ve bu sayede onu Allah'tan dinliyormuş gibi bir şuur haline ulaştığını söyler (Gazzâlî, I, 372).

Tasavvufta insanın gönlüne gelen hitaplara "havâtir" denilmiştir. Bu hitaplar ilâhî, melekî, nefsi ve şeytânî olabilir (bk. HAVÂTİR). Muhyiddin İbnü'l-Arabî bunların hepsinin ilâhî hitaplar olduğunu, amâ'da sûretler halinde belirdiğini, kısa bir müddet sonra geride anlamlar bırakarak sesler gibi yok olduklarını söyler. Ona göre ehlullah, ilâhî hitaplara dayanarak basiret üzere halkı Hakk'a davet eder; başka bir ifadeyle bu davetler ilâhî tarifleyeni "ol" (kûn) hitabıyla gerçekleşir (el-Fütûhât, II, 565, 566). İbnü'l-Arabî, Hakk'ın mülk âleminde âriflere hitabına "muhâ-

dese", misal âlemindeki doğrudan hitabına "fehvâniye" adını verir ve Hz. Mûsâ'nın ağaçtan işittiği nidâyı (el-Kasas 28/30) birinciye örnek olarak gösterir. Sır âleminde âriflere vâki olan hitaba ise "mûsâmere" denir. İbnü'l-Arabî'ye göre aslında her mazhardan zuhur eden ses genel anlamda ilâhî bir hitaptır (el-Mu'cemü's-şûfî, s. 401-403).

İbn Kayyim el-Cevziyye Allah'ın kullarına on türlü yol gösterdiğini, bunlardan birinin de işitilir nitelikteki hitapları olduğunu söyler. Ona göre Hakk'ın hitabını ancak peygamberler işitir; fakat nâdiren velîlerin de melek aracılığıyla gelen hitabı işittikleri olur. İmrân b. Husayn'ın kendisinin böyle bir hitaba mazhar olduğuna dair rivayetini zikreden İbn Kayyim, insanın bazan bir hitap olmadığı halde varmış kuruntusuna düşebileceğine de dikkat çekmiştir (Medâricü's-sâlikîn, I, 54-57).

Nifferî (ö. 354/965), Hakk'ın kendisine vâki olan hitaplarını *el-Mevâkıf* ve *Muḥâtabât* adını verdiği iki risâlede toplamıştır. Abdülkadir-i Geylânî'ye nisbet edilen *Gavşiyye* risâlesi de (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2855) hitaplardan meydana gelir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ḥṭḥ" md.; *el-Mu'cemü's-şûfî*, s. 400-405; Nifferî, *Kitâbü'l-Mevâkıf*, Kahire, ts.; a.mlf., *Kitâbü'l-Muḥâtabât*, Kahire, ts.; Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 205; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 242, 642, 644; Herrevî, *Menâzil* (Revân), s. 140; Gazzâlî, *İhyâ*, I, 372; Baklı, *Şerḥ-i Şaḥiyyât*, s. 548, 665; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II, 565, 566; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, I, 54-57.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

HITTI, Philip Khuri

(1886-1978)

Arap tarihi, kültürü,
dil ve edebiyatı uzmanı.

24 Haziran 1886'da Beyrut yakınlarındaki Şimlân (Şimian) köyünde doğdu; Mârûnî Kilisesi'ne mensup bir hıristiyan Arap'tır. İlk öğrenimini Şimlân'da tamamlamasının ardından ortaokulu ve liseyi Sûkulgârb'da bulunan Amerikan mektebinde okudu (1903). Bu mektepte üç yıl öğretmenlik yaptıktan sonra 1906'da Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne kaydoldu. Buradan mezun olunca (1908) aynı üniversitede tarih dersleri verdi. 1913 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek Columbia Üniversitesi'nde (New York) Richard Gottheil'in yanında Belâzürî'nin